

Članak je primljen: 14. avgust 2014.
Revidirana verzija: 23. avgust 2014.
Prihvaćena verzija: 25. avgust 2014.
UDC: 316.72:316.75(497.1)"198/199";
316.723(497.1)"198/199"

Vanja Milovanović

studentkinja doktorskih studija

Grupa za teoriju umetnosti i medija, Interdisciplinarne studije Univerziteta umetnosti u Beogradu
vaniamuzi@gmail.com

Alternativa i njeno značenje u kontekstu poznog socijalizma Jugoslavije

Apstrakt: Termin *alternativa* može biti teorijski interpretiran u širem kulturalnom kontekstu, koji se odnosi na kulturalne *drugosti* izvedene nasuprot dominantnog populističkog okvira društva. Period poslednje decenije postojanja velike države, ili, period poznog socijalizma Jugoslavije, bio je ujedno i vreme učestalih izvođenja alternativnih ideologija. Alternativne kulturalne prakse, koje su nastale i delovale u devetoj deceniji 20. veka, mogu biti tipološki determinisane u četiri modela identifikovanja. To su: model nadidentifikacije; model identifikacije u polju ideologije; model simulakruma popularne kulture; model otvorenih identiteta potkulture. Budući da alternativna ideologija nije postojala kao *ideologija za sebe*, istraživanjem se ukazalo da je jezik alternative u poznom socijalizmu Jugoslavije bio iskorišćen, a time i neutralisan u novim ideološki inagurisanim društvenim institucionalnim okvirima.

Ključne reči: alternativa, retrogarda, ideologija, identitet, pozni socijalizam, populizam;

Glavno polazište istraživanja je problemska interpretacija pojma *alternativa*. Pod terminom alternativa podrazumeva se *drugost* – umetnička, kulturalna, društvena, a neretko, i politička opozitnost. Autori Marina Gržinić,¹ Rastko Močnik,² Slavoj Žižek,³ Milena Dragičević-Šešić,⁴

¹ Marina Gržinić, *Avangarda i politika – istočnoevropska paradigma i rat na Balkanu*, Beograd, Beogradski krug, 2005; Marina Gržinić, *Situated Contemporary Art Practices: Art, Theory and Activism from (the East of) Europe*, Ljubljana, ZRC Publishing, 2004.

² Rastko Močnik, *Alternacije: alternativni govori i ekstravagantni članci*, Beograd, XX vek, 1998.

³ Slavoj Žižek, *Ispitivanje realnog*, Novi Sad, Akademska knjiga, 2008; Slavoj Žižek, *Škakljivi subjekt: odsutno središte političke ontologije*, Sarajevo, Šahinpašić, 2006; Slavoj Žižek, "Introduction: The Spectre of Ideology", u: Slavoj Žižek (ed.), *Mapping Ideology*, London, Verso, 1989, 1–33; Slavoj Žižek, "How Did Marx invent the Symptom?", u: Slavoj Žižek (ed.), *Mapping Ideology*, London, Verso, 1989, 296–331;

⁴ Milena Dragičević-Šešić, *Umetnost i alternativa*, Beograd, CLIO–Institut za pozorište, film, radio i televiziju–Fakultet dramskih umetnosti, 2012.

koristili su se ovim terminom kako bi teorijski diferencirali umetničku drugost u području umetničkih praksi ili kulturalnih društvenih okvira. O avangardi kao praksama sa odlikama alternativnog kulturalnog jezika, pisao je Boris Grojs (Boris Groys).⁵ Iako se u literaturi *alternativno* najčešće izvodi kao umetnička drugost, ili avangarda, čini se da sâm termin ima širu primenu. Zato se ovim istraživanjem želi istaći značaj alternativnih manifestacija u kulturi, koji deluju kao anticipatori novih ideologija. Cilj ovog rada nije traganje za vrednosnim, artifičijelnim kvalitetima različitih kulturalnih praksi, već naglašavanje jezičke artikulisanosti alternativnih praksi i njihovog značaja u kulturalnom kontekstu. Poput avangardnih izraza u istoriji umetnosti, i alternativa je jedna od *neprimetnih*, ponirućih i ponovo izranjajućih pojava u društvu.

Alternativa, kao kulturalni fenomen društva, poseduje osobenosti avangardnih praksi i njenih poetika. Kao što je teško razdvojiti umetnost od kulture, isto tako je teško načiniti distinkciju između alternativnog i avangardnog. Čini se da avangardne i alternativne prakse imaju zajedničke oblike manifestovanja, izražavanja i ispoljavanja u društvenim okvirima. Međutim, odnos između avangardnog i alternativnog moguće je razgraničiti preko paradigme modernističke umetnosti – avangarde su, u širem smislu, bile kritika ili dekonstruisanje celokupne istorijske paradigme umetnosti zapadnog društva modernog doba. Avangarde je vodila ideja o rušenju autonomne umetnosti, namenjene isključivo bezinteresnom, estetskom uživanju. Treba istaći i da se avangarda interpretira kao specifična kulturološka pojava jednog geografsko-istorijski definisanog društva, kao istorijska avangarda. Dakle, naspram avangardi, koje su se javile kao kritika jedne velike paradigme, ili kritika shvatanja funkcije i uloge umetnosti u društvu, u kontekstu socrealističkih društava, u kojima je prepoznat fenomen *politizovane umetnosti*, pre se može govoriti o alternativnim praksama, nego o avangardama.

Alternativi kao kulturalnoj drugosti svojstvena je estetika retrogarde.⁶ Terminom retrogarda ili retroavangarda definiše se izmenjen status avangardnog, u novom kontekstu. On se u tumačenju Marine Gržinić tiče razlika istočnoevropske umetnosti postsocijalizma u odnosu na zapadni, poznokapitalistički postkonceptualizam. Uopšteno gledano, retrogarda se retrospektivno primenjivala i na strategije istočnoevropskog postmodernizma. Tako je retrogarda nadkategorija kojom se potvrđuje upotreba građe revolucionarnih avangardi, dok se istovremeno i razlikuje od avangrade kao takve. Retrogardni pristup odlikuje dekonstruktivističko čitanje objekata iz prošlosti kao materijala koji se može transformisati, upotrebiti, pa čak i zloupotrebiti u umetničkoj praksi; po svojoj estetici on meša i sjedinjuje avangardne stilove i modele umetnosti iz različitih perioda, vođen idejom da nakon moderne nema autentičnih stilova. Retrogarda je simptom na kom se razotkrivaju i pokazuju mehanizmi funkcionisanja totalitarnih društvenih sistema produkcije vrednosti, predstava i ideologija. Tako se u retrogardnim praksama iščitava da istorija nije unapred data, već da ona tek treba da bude napisana, zbog čega te prakse imaju za cilj restrukturiranje, preoblikovanje, reinterpretiranje i naknadno pisanje istorije. Slično retrogardnim praksama, alternativna kultura prisvaja i pozajmljuje nekada dominantne kulturalne obrasce i kodove, te ulazi u procese dekomponovanja i konstruisanja, tj., stvaranja novog značenja. Alternativa je, dakle, eklektična kulturalna praksa određene društvene sredine i njenog kulturnog prostora. Estetici retrogarde stran je diskurs pučke, popularne kulture, a bliži elitni izraz koji je izvan utopijskog mišljenja. Ipak, prakse retrogarde teže ka komunikativnosti i ka široj recepciji i

⁵ Boris Grojs, *Umetnost utopije – Gesamtkunstwerk Staljin: članci*, Beograd, Plavi krug–Logos, 2011.

⁶ Marina Gržinić, "Synthesis: Retro-Avant Garde or Mapping Post-Socialism", u: Răzvan Ion, Eugen Rădescu (ed.), *Pavilion – Contemporary art & culture magazine: What is East Socialism, and What Comes Next?*, 2007, No. 10–11, 81–91.

⁷ Marina Gržinić, *Avangarda i politika – istočnoevropska paradigma i rat na Balkanu*, Beograd, Beogradski krug, 2005, 151–248.

shvaćenosti. Usled toga, u izvođenjima grupa i pojedinaca neretko su se evocirali ili *prepoznavali* fragmenti istorije, poetike, estetike, ali i citati iz istorije ili istorije popularne kulture.

Na izvestan način i avangarda i alternativa jesu anticipatori budućeg. Odrednice – *ново*, jer se ukazuje na ekscenost umetničkog rada i traganja za umetničkim rešenjima drugačijim od uobičajenih; *slučajnost*, jer se avangardnim nazivaju oni radovi koji su nastali kao rezultat slučaja ili namernog rada sa slučajnošću; *alegorija*, usled višeznačnosti izvođenja i posebno akcentovane metaforičnosti odnosa u praksama avangrade; i *montaža*, kojom se označava način stvaranja nekonzistentnog umetničkog rada povezivanjem vizuelnih, zvučnih, tekstualnih fragmenata; – postojale su i u alternativnim praksama kulture. Zato se može reći da alternativa ima inovativni jezik sa bogatim alegorijskim i metaforičnim sadržajem, kojim se neretko slučajno izvode i kolažno prikazuju društveni sadržaji. Primećeno je i korišćenje medijskih sredstava popularne kulture ili idejnih rešenja masovne kulture u alternativnim praksama. Međutim, ova sredstva često su i odbacivana kao društveno povodljiva, manipulativna i jednosmerna konstrukcija kulturalne dominante.

Redukovanost publike kojoj se obraćaju prakse alternative, zatim, nastanak iz duhovnog sklopa potkulture i delovanje unutar nje, predstavljaju smernice za prepoznavanje alternative u svetlu *kulta grupe*. Ta *grupa*, bilo da se radi o muzičkoj, pozorišnoj ili likovnoj, jeste motorni nukleus ili jezgro, tj., osnov za simboličku identifikaciju. Međutim, grupe alternative, koje se nisu međusobno uodnošavale, predstavljale su prakse i idejna načela za ostvarivanje drugačijeg, novog sveta i novih umetničkih i kulturalnih stvarnosti, kakve su bile opisivane u malobrojnim proglašima i manifestima. Pronalazeći prostor i stvarajući teritoriju okupljanja i plasiranja ideja, alternativni pojedinci deluju dok ne postanu prepoznati od strane širih društvenih receptora. *Omasovljenje*, odnosno, korišćenje jezika alternative u dominantnim etabliranim diskursima ne predstavlja nadogradnju i podstrekivanje alternativnih ideja, već njihovo urušavanje. Time što se institucionalizuje, alternativni diskurs gubi svoje značenje i marginalnu poziciju i preoznačava se u novonastupajući dominantni diskurs.

Razmatranjem literature u kojoj su definisane *alternativne* prakse, ili je komparativno tumačen pojam avangarde kroz istoriju, došlo se do zaključka: da se termin *alternativa* koristio kao odrednica za umetničko ispoljavanje, izvođenje ili za kulturalni fenomen *drugosti*, koji se odnosi na neinstitutionalizovane kulturalne prakse u dominantnim okvirima sveta umetnosti i društva. Uloga alternativnog je da problematizuje fenomen, a ne da izvede njegovo puko prikazivanje ili oponašanje. To problematizovanje fenomena jeste jedna od dimenzija pri pristupu materijalu u alternativnim konstrukcijama, pri čemu jezik alternativnog ispoljavanja nije institucionalno inaugurisan.

Jugoslovenski kontekst samoupravnog socijalizma predstavljao je modernističku oblikovnu kodeksno propisanu kulturalnu klimu. Kulturalne drugosti u jugoslovenskom kontekstu stvarale su otklon, razvijale jezik kritike i formirale identitet društvene drugosti u odnosu na dominantni, kanonizovani društveni model socijalizma. U pukotinama socijalizma, kulturalna drugost izvodila je *opstrukcije*, kao subverzivno kritički osvešćena, koristila se jezikom koji se činio *opasnim* za samoupravnu zajednicu. Ipak, domet kulturalne drugosti – upravo zato što je suzbijan i nikad institucionalizovan – nije imao šire društveno-kulturalne uticaje.

Alternativne kulturalne formacije manifestovane u Jugoslaviji, posebno su se istakle u devetoj deceniji 20. veka, ili, u periodu poznog socijalizma. Da podsetimo, pozni socijalizam u Jugoslaviji obeležile su eklektične prakse interpretiranja i izvođenja umetničke, kulturalne i društvene stvarnosti. Iako se u jugoslovenskom poznosocijalističkom kontekstu raspoznaju različite umetničke tendencije i interesovanja – u kojima je ideologija indirektno ili direktno povezana sa svešću umetnika, njegovim delovanjem i konačno praksom – posebno značajne prakse *kulturalne drugosti* jesu one kojima se efektom, govorom, aktom i izvođenjem ukazivalo na povezanost kulture/umetnosti i državnog sistema. Pozni socijalizam nije obeležen samo pluralitetom stilskih, poetičkih i idejnih praksi, već i uskom vezom i međusobnom zavisnošću kulturalnih praksi i političkog

konteksta. Izvođenjem alternativnog ustajalo se protiv političnosti, dok se istovremeno oslanjalo na stvarne prilike i uslove sistema iz kog proizilaze.

U kontekstu devete decenije prošlog veka, ostvarenja kulturalne drugosti bila su politički interventna u kulturalnim floskulama i, uopšte, u društvenim uređenjima. Gej i lezbejski aktivizam, postpank i anarhizam, prepoznati u osmoj deceniji, u osamdesetim godinama 20. veka postaju sve istaknutiji. Provokacije socijalističke javnosti i kanonskih dogmi socijalističkog društva, koje je plasirala kulturalna intelektualna drugost, bile su umetničke, teorijske i/ili filozofske. Upravo je kroz aktivizam, ili kako ga Aldo Milohnić naziva *artivizam* (spoj svakodnevice i umetničke akcije), umetnička i društvena veza postala još vidljivija.⁸ Nove kulturalne prakse – prakse kulturalne drugosti – uticale su na umetničku scenu bivše Jugoslavije, a bile su i jedan od podstrekivača umetničkih i društvenih akcija i delovanja u okviru bivšeg jugoslovenskog prostora. Novim tehnikama i tehnologijama, kulturalna drugost postala je uticajan i inovativan akter u iznošenju kritičkih stavova o dominantnim tokovima sistema. Na izvestan način, ona je i anticipator događaja koji će uslediti u narednoj deceniji, u postsocijalističkom periodu Jugoslavije.

Tačka razrešenja napetosti dezorijentisanog društvenog stanja poznog socijalizma Jugoslavije krila se u formiranju novih ideoloških interpretacija, odnosno u formiranju novih ideologija. O ideologiji i vidovima njenog ispoljavanja pisali su Slavoj Žižek,⁹ a kasnije i Marina Gržinić.¹⁰ Tačnije, ovi autori pisali su o ideologiji kao indikatoru konkretnih istorijskih situacija poznog/ (post)socijalizma. Društveno, razumsko, harmonično celo je konstrukcija ideologije. Prema Žižeku, ideologija je „materijalna“ diskurzivna praksa, organizovana u ideološkim aparatima države. Tako ideologija nema spoljašnjost, a istovremeno i nije ništa drugo do spoljašnjosti. Ona je praksa sa „performativnom snagom“ ili snagom koja sama uspostavlja realnost o kojoj se govori.

Logičko narativna rekonstrukcija pojma ideologije tiče se tipova *ideologije po sebi*, *ideologije za sebe* i *ideologije po-i-za sebe*.¹¹ *Ideologija po sebi* odnosi se na ideologiju kao doktrinu, sačinjenu od ideja, verovanja, koncepta. Kao konkretan intersubjektivni prostor simboličke komunikacije, ona je unutrašnje poimanje nje same kao doktrine, sklopa ideja, pojmova, verovanja, koji imaju ulogu uveravanja u sopstvenu *istinu*, uz neizbežno služenje pojedinačnim interesima moći. U jugoslovenskom kontekstu osamdesetih godina, *ideologija po sebi* ogleda se u idejama, verovanjima i političkim sloganima ideologije samoupravljanja. Drugi tip je *ideologija za sebe* ili ideologija koja se ospoljava u svojoj drugosti. Artikulisana je kroz procese proizvodnje ideologije preko Altiserovog (Louis Althusser) koncepta *ideoloških aparata države*.¹² *Ideologija za sebe* je materijalno *oprisutnjenje* ideologije u praksama, ritualima i institucijama. Spoljašnji instrumenti ideologije, odnosno spoljašnji rituali, performativno generišu sopstvenim ideološkim osnovama. *Ideologija po-i-za sebe* je treći tipološki model. To je ideološko ospoljavanje *reflektovano u sebe*, praćeno dezintegracijom, samoograničenjem i samorasipanjem pojma ideologije. Karakteriše ga svesnost kako je ono za-sebe ideologije na delu u samoj po-sebi van-ideološkoj aktuelnosti. Ono je pretvaranje neideološkog u ideološko. Drugim rečima, *ideologija po-i-za sebe* ne ogleda se u sadržajima ideoloških fenomena, već je ona nedostižna veza implicitnih, kvazi-spontanih pretpostavki i stavova koji formiraju

⁸ Aldo Milohnić, *Teorije savremenog teatra i performansa*, Beograd, Orion Art, 2013.

⁹ Slavoj Žižek (ed.), *Mapping Ideology*, London, Verso, 1994.

¹⁰ Marina Gržinić, *Avangarda i politika – istočnoevropska paradigma i rat na Balkanu*, op. cit; Ibid.

¹¹ Slavoj Žižek (ed.), *Mapping Ideology*, op. cit.

¹² Atiserove mikro-procedure kao delovi ideološkog aparata države predstavljaju mehanizme koji – u cilju da budu operativni, da oduzmu individualno – uvek i već pretpostavljaju masovno prisustvo države, transferentalnu vezu između individualnog prema državnoj moći ili prema ideološkom velikom Drugom u kom je interpelacija potekla. Suprotno Fukoovim (Michel Foucault) ideološkim aparatima države koji jesu disciplinski proces koji operiše na nivou mikro-moći i označava tačku u kojoj moć upisuje sebe u telo direktno zaobilazeći ideologiju.

redukovani momenat ne-ideoloških (ekonomskih, legalnih, političkih, seksualnih itd.) praksi. Treći ideološki tip odgovarao je kulturalnoj drugosti Jugoslavije. U pokušaju subverzije *ideologije po sebi*, kao i *ideologije za sebe* ili pak *bega* od ideološkog identifikovanja, kulturalna drugost stvarala je vid ideološkog iskaza koji je podrazumevao *ideologiju po-i-za sebe*. Raspoznavanjem i zaobilaženjem ideološkog, alternativa je nesvesno inaugurisala sopstvenu ideologiju.

Poznosocijalistički subjekt postao je svestan ideoloških postulata sa kojima je identifikovan. Pozivajući se na Sloterdijka (Peter Sloterdijk), Žižek prepoznaje odlike „ciničkog uma“ u poznosocijalističkom subjektu. Moderni cinizam se pojavljuje kao stanje svesti koje nastupa nakon naivnih ideologija i njihovog prosvetljenja. Cinizam je oblik, način, taktika, pa čak i strategija očiglednog ponašanja, delovanja, govora, bez iluzije, obećanja, odbijanja ili pristajanja. On nije prosvetiteljski, niti nihilistički, već ima za cilj da pokaže da je svaka uklopljenost, odnosno, svako prirodno stanje, znak za stvarnu neuklopljenost, neprirodnost. Drugim rečima, cinizam je svest o manipulaciji koja uvek egzistira pored *svesti* i *naivnog* verovanja u rezultat manipulacije. Ciniizam služi prosvetljenju lažne svesti, tj., one svesti o lažnoj ideološkoj konstrukciji. Cinička svest ispoljava posebnost ideološke univerzalnosti i rezignirano prihvata neophodnost prisutnjenja ideološke maske. Fraza ciničkog oblika svesti „oni znaju šta rade, ali ipak to rade“, predstavljala je jednostavan rascep lažne svesti i stvarnosti. Ideološko polje svakodnevnog iskustva artikulisalo se kroz kategorije dobro-zlo, pravedno-ilegalno, pošteno-nepošteno. Možda najbolji primer delovanja ciničkog uma jeste slučaj radničkog štrajka u samoupravnom socijalizmu. Postavlja se pitanje, kome radnici treba da upute svoje negodovanje pred stupanje u štrajk, budući da oni sami upravljaju poslovanjem fabrike? Kulturalna drugost poznog socijalizma Jugoslavije, prepoznala je stanje ciničkog delovanja u društvenom okruženju. Udaljavajući se od ideologije, alternativne prakse su stvarale prostor, ponovo ideološki artikulisan, u kom je formulisani i izvedeni nov jezik identifikovanja i nova platforma za identifikovanje sa „subjektom za kojeg se pretpostavlja da veruje“.¹³ Koristeći se ciničnim oružjem, kulturalna drugost ušla je u nove ideološke konstrukte.

Prakse alternative su postale događaji provokiranja ideologije i njenih aparata u društvu. Sa tim u vezi, moć ideologije ili sistema prikazana je spektakularizacijom, simulacijom ili mimezismom. Apologija, mitologizacija, fetišizacija, identifikacija, i u soc-realizmu optimalna projekcija, samo su neki vidovi predstavljanja moći. Dok se u funkcionalnom smislu subverzivna moć umetničkog i kulturalnog – kritičkih, akcionih, angažovanih, aktivističkih praksi – zasnivala na izvođenju singularnih događaja unutar nekog društvenog odnosa.

Poseban problemski nivo u definisanju *alternativnog* u kontekstu poznog socijalizma bio je jugoslovenski kulturalni identitet. Alternativni identitet kao nestabilan, dvostruki upis iskaza i iskazivanja, tumačen je kao deo jugoslovenskog kulturalnog identitetskog upisa. Jugoslovenski upis je jedan od ključnih u alternativnom identitetu i alternativnom diskursu. Kulturalni identitet Jugoslavije sagledan je kao identitet zamišljene nacije, kako su teorijski obrazložili Benedikt Anderson (Benedict Anderson)¹⁴ i Majkl Bilig (Michael Billig).¹⁵ Koncept *zamišljene nacije* primenjen je na konstrukciju jugoslovenske socijalističke samoupravne zajednice, u kojoj je nacionalnost definisana kao kulturalni artefakt, rukovođen dubokim emocionalnim legitimitetom. Nacija kao kulturalni artefakt jeste kreacija kompleksnog procesa istorijskih sila, koja, kad je jednom stvorena, postaje *modularna* i sposobna da se izmesti, uz različite stepene samosvesnosti, do velikih društvenih terena, integrisanih i spojenih sa odgovarajućim širim političkim i ideološkim platformama. Tako je, nacija, po Andersonu, zamišljena i izmišljena politička zajednica

¹³ Rastko Močnik, *3 teorije: Ideologija, nacija, institucija*, Beograd, Centar za savremenu umetnost–Škola za istoriju i teoriju umetnosti, 2003.

¹⁴ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1991.

¹⁵ Majkl Bilig, *Banalni nacionalizam*, Beograd, XX vek, 2009.

inherentno ograničena i suverena. U tom smislu, jugoslovenski identitet pripadao je području *zamisljene kulturalne konstrukcije* i imao je dvostruku izvedenost – federativnu i nacionalnu. Jugoslovenski kulturalni identitet alternative bio je interpretiran i u svetlu teorije *kosmopolitizma*. Naime, jugoslovenski kosmopolitizam predstavljao je tip poluperiferijskog kosmopolitizma.¹⁶ Čini se da su ovim tipom stvoreni uslovi za formiranje pluralnih alternativnih identiteta Jugoslavije. Posebno interesantan problemski okvir ticao se prepoznavanja *jugoslovenskog* u uniji evropskih zemalja. Tako u širem smislu, jugoslovensko nije samo konstitutivan element evropskog, već može biti i ključan, alternativan momenat evropskom. Konceptom *Yuropa*, kako ga je definisala Tanja Petrović,¹⁷ imenovano je jugoslovensko nasleđe, odnosno, obeleženi su marginalni prostori pluralnosti i nemira sa mnoštvom različitih lica i autonomija. Jugoslovenski kulturalni identitet prepoznat je kao preteča ili anticipator identiteta u današnjoj Evropskoj uniji.

Alternativa se definiše prema populističkom, s jedne strane, jednopartijskom sistemu i, s druge strane, nadolazećem državnom etno-nacionalnom jeziku. Tolerantnost, kao i opstanak kulturalne drugosti u društvenim okvirima socijalizma bila je znak zrelog civilnog društva. Međutim, pozno-socijalistička alternativa u *zrelom* društvenom sistemu nije bila prepoznata kao kulturalna drugost. Alternativa je zloupotrebljena na putu definisanja i izvođenja novih populističkih okvira, koji su negirali društvene i kulturalne izuzetke. Naime, neretko su nacionalni upisi u socijalističkom civilnom društvu bili plasirani kao alternativni jezik društva. Populizam kao politička logika ili promenljiv i neprecizan diskurs društva vodio je ka netrepeljivosti i prenebregavanju različitih identifikacionih upisa u društveni populistički okvir novog sistema. Novi populistički jezik u novom ideološkom sistemu nacionalizma dezorijentisao je alternativne upise u jugoslovenski identitet.

Alternativu socijalističke Jugoslavije osamdesetih godina činile su grupe intelektualaca različitih izvođačkih sfera. Drugost, inovativnost, *avangardnost*, pa i subverzivnost i kritičnost alternativnog jezika jesu neki od osnovnih kriterijuma za prepoznavanje alternative. Međutim, čini se mogućim diferenciranje pristupa i izvođenja u alternativnim ispoljavanjima. Analiziranjem muzičkih kulturalnih praksi devete decenije 20. veka, izdvojila su se četiri tipa alternativnih predstavnosti.

Prvi tip podrazumeva alternativna ispoljavanja kao subverzivna izvođenja u kojima se alternativna praksa nadidentifikuje sa ideologijom sistema u kome nastaje. Nadidentifikacija alternative predstavlja preterano identifikovanje pojedinaca ili prakse sa sistemom, odnosno, sa samom ideologijom. To su one alternativne prakse u kojima se javno izgovoraju ili izvode prećutna, podrazumevana znanja. Njihovo delovanje odvija se kroz čin interpretiranja pisanog/izgovorenog teksta i preko čina izvođenja maskarade i erotskih, sado-mazohističkih, pornografskih, autoerotskih gestova kojima se opredmećuje fantazma u funkciji preterane identifikacije sa ideologijom. Nadidentifikovanje alternative obeležio je rad grupa i izvođača, kao što su: Laibach, Borghesia, Idoli, Oliver Mandić, Rambo Amadeus i Prljavo kazalište.

Identifikacija u polju ideologije je drugi tip alternativnog ispoljavanja. On je javno obelodanjivanje i isticanje skrivenih znanja. Alternativa drugog tipa provocira izvođenjem istine. Subverzivno dejstvo alternativnih praksi ostvaruje se repeticijom. Neretko je ovaj tip alternative sklon eksperimentu. Dakle, praksama alternative izvodi se kritika političkog ili društvenog konteksta, odnosno ideologije kao konstrukta. Drugi tip jeste alternativa koja se kroz izvođačke prakse identifikuje sa konstruktorom, a neretko i sama postaje novi ideološki konstruktor. Predstavnici pank talasa i novo talasne grupe Jugoslavije, izveli su identifikaciju u polju ideologije. To su grupe: Buldožer, Pankrti, Paraf, Pekinška patka, Šarlo akrobat, Otroci socializma.

¹⁶ Ivana Spasić, *Kultura na delu: Društvena transformacija Srbije iz Burdijeovske perspektive*, Beograd, Fabrika knjiga, 2013.

¹⁷ Tanja Petrović, *YUROPA Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*, Beograd, Fabrika knjiga, 2012.

Kao poseban vid alternative prepoznaje se simuliranje aktuelnog *mainstream*-a ili praksi, pojava i ponašanja popularne kulture. Drugim rečima, simuliranjem popularne kulture alternativa izvodi kritiku društva, tj., kulture, što je treći tip ispoljavanja alternative. Jezik popularne kulture iskorišćen je u cilju subverzije jezika, ali i zbog potrebe diferenciranja alternativnog od ideoloških izvedenosti. Treći tip podrazumeva izgovaranje opšte poznatih načela na kreativan način. Često su alternativni pojedinci ne samo simulakrumi popularne kulture, već i hroničari društvene stvarnosti. Pod simulakrume popularne kulture misle se grupe: Zabranjeno pušenje, Ekatarina Velika/EKV, Azra, Prijava kazalište, Partibrejkersi, Kud idijoti, Psihomodo pop, Električni orgazam.

Poslednji tip alternative odnosi se na otvorene identitete potkulture. Nju čine intelektualci predvodnici, sa drugačijim vizurama u društvu, često bez želje za asimilacijom u postojećim društvenim i kulturalnim tokovima. Njihova bezkompromisnost svedoči o individuama-intelektualcima, sklonim eksperimentu i ekscentričnosti. Jedna od njihovih glavnih misija je kritika omladinske kulture i ponuda drugačijeg mišljenja. Drugim rečima, oni kritikuju ne ideologiju kao konstruktora, već kulturalne i društvene konstrukcije nastale zahvaljujući postulatima vladajuće ideologije. Otvoreni identiteti potkulture koji su obeležili alternativu osamdesetih godina u Jugoslaviji su: grupe Grč, Disciplina kičme, SCH, Center za dehumanizaciju, KBO, Vrisak generacije, Let 3 i Satan Panonski.

Ovim tekstom skiciran je pokušaj definisanja i *inaugurisanja* termina *alternativa* u teorijskom diskursu, a na primeru praksi popularne kulture poznog socijalizma Jugoslavije. Budući da alternativa u fenomenološkom smislu ima bitnu ulogu u kulturi društva, zato je neophodno posvetiti joj posebnu pažnju i u teorijskom diskursu. Problemskim sagledavanjem odnosa između alternative i avangarde, ali i razgraničenjem pojmova avangarda i retrogarda, ukazano je na podudarnosti sa terminom alternativa. Poseban problemski krug ticao se konstrukcije odnosa između ideologije i alternative u kontekstu poznog socijalizma Jugoslavije. Izvođenjem značenja *alternative* otvorila se lepeza mogućih identitetskih upisa, čime je otvoren i novi problemski krug tumačenja alternativnog. Naime, kao poseban problem predstavljena je uloga alternative u konstrukciji jugoslovenskog ili nacionalnog identiteta. U kontekstu poznosocijalističke popularne kulture Jugoslavije uočeni su različiti tipovi alternativnih upisa, koji preko kritičkog preispitivanja, ali i negiranja opšte-prihvaćenih ideoloških konstrukcija kulturalno deluju na društveno-političke upise.

Literatura:

- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1991.
- Bilig, Majkl, *Banalni nacionalizam*, prevod Veselin Kostić, Beograd, XX vek, 2009.
- Dragičević-Šešić, Milena, *Umetnost i alternativa*, Beograd, CLIO–Institut za pozorište, film, radio i televiziju–Fakultet dramskih umetnosti, 2012.
- Grojs, Boris, *Umetnost utopije – Gesamtkunstwerk Staljin: članci*, prevod Dobrilo Aranitović, Beograd, Plavi krug–Logos, 2011.
- Gržinić, Marina, *Situated Contemporary Art Practices: Art, Theory and Activism from (the East of) Europe*, Ljubljana, ZRC Publishing, 2004.
- Gržinić, Marina, *Avangarda i politika – istočnoevropska paradigma i rat na Balkanu*, Beograd, Beogradski krug, 2005.
- Gržinić, Marina, “Synthesis: Retro-Avant Garde or Mapping Post-Socialism”, u: Ion, Răzvan, Eugen Rădescu (ed.), *Pavilion – Contemporary art & culture magazine: What is East Socialism, and What Comes Next?*, 2007, No. 10–11, 81–91.

- Milohnić, Aldo, *Teorije savremenog teatra i performansa*, Beograd, Orion Art, 2013.
- Močnik, Rastko, *Alternacije: alternativni govori i ekstravagantni članci*, Beograd, XX vek, 1998.
- Močnik, Rastko, *3 teorije: Ideologija, nacija, institucija*, prevod Branka Dimitrijević, Beograd, Centar za savremenu umetnost–Škola za istoriju i teoriju umetnosti, 2003.
- Petrović, Tanja, *YUROPA Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*, Beograd, Fabrika knjiga, 2012.
- Spasić, Ivana, *Kultura na delu: Društvena transformacija Srbije iz Burdijeovske perspektive*, Beograd, Fabrika knjiga, 2013.
- Žižek, Slavoj, “Introduction: The Spectre of Ideology”, u: Žižek, Slavoj (ed.), *Mapping Ideology*, London, Verso, 1989, 1–33.
- Žižek, Slavoj, “How Did Marx invent the Symptom?”, u: Žižek, Slavoj (ed.) *Mapping Ideology*, London, Verso, 1989, 296–331
- Žižek, Slavoj, *Škakljivi subjekt: odsutno središte političke ontologije*, prevod Dinko Telečan, Sarajevo, Šahinpašić, 2006.
- Žižek, Slavoj, *Ispitivanje realnog*, prevod Milan Brdar, Novi Sad, Akademska knjiga, 2008.

Alternative and Its Meaning in the Context of Late Socialism in Yugoslavia

Summary: The term *alternative* can be theoretically interpreted in a broader cultural context, which refers to cultural otherness derived as opposed to a dominant populist framework of society. Period of the last decade of existence the great state or period of the late socialism in Yugoslavia, also was a time of frequent performance of alternative ideologies. Alternative cultural practices, which developed and operated in the eighties of the 20th century, can be determined in four typological identification models. These are: model of overidentification; model of identification in the field of ideology; model of simulacrum of popular culture; model of open identities as subcultural. Since there was no alternative ideology as *ideology for themselves*, the research is also indicated that the alternative language in the late socialist Yugoslavia was used, and thus neutralized by the new ideological inaugurated social institutional frameworks.

Keywords: alternative, retro-avantgarde, ideology, identity, late socialism, populism;